

Stenläggningar vid Gillbergsska genomfarten - Arkeologi i kvarteret Holmen

Arkeologisk schaktningsövervakning

Fjärdingen 1:17
Uppsala 88:1
Uppsala kommun
Uppland

Emelie Sunding

Arkeologi i kvarteret Holmen

Arkeologisk schaktningsövervakning

Fjärdingen 1:17
Uppsala 88:1
Uppsala kommun
Uppland

Emelie Sunding

Omslagsbild: Emelie Sunding, arkeolog Upplandsmuseet, dokumenterar en av de påträffade stenläggningarna i ledningsschaktet. Foto Adam Hultberg, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseets rapporter 201X:XX
ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton där inget annat anges: Emelie Sunding
Planframställning där inget annat anges: Emelie Sunding
Vetenskaplig granskning: Anna Ölund

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634.

© Upplandsmuseet, 2016

Upplandsmuseet, Fyrstorg 2, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Bakgrund	8
Tidigare undersökningar	12
Syfte, metod och genomförande	13
Undersökningresultat	14
Fynd	19
Slutord	20
Administrativa uppgifter	21
Referenser	22

Sammanfattning

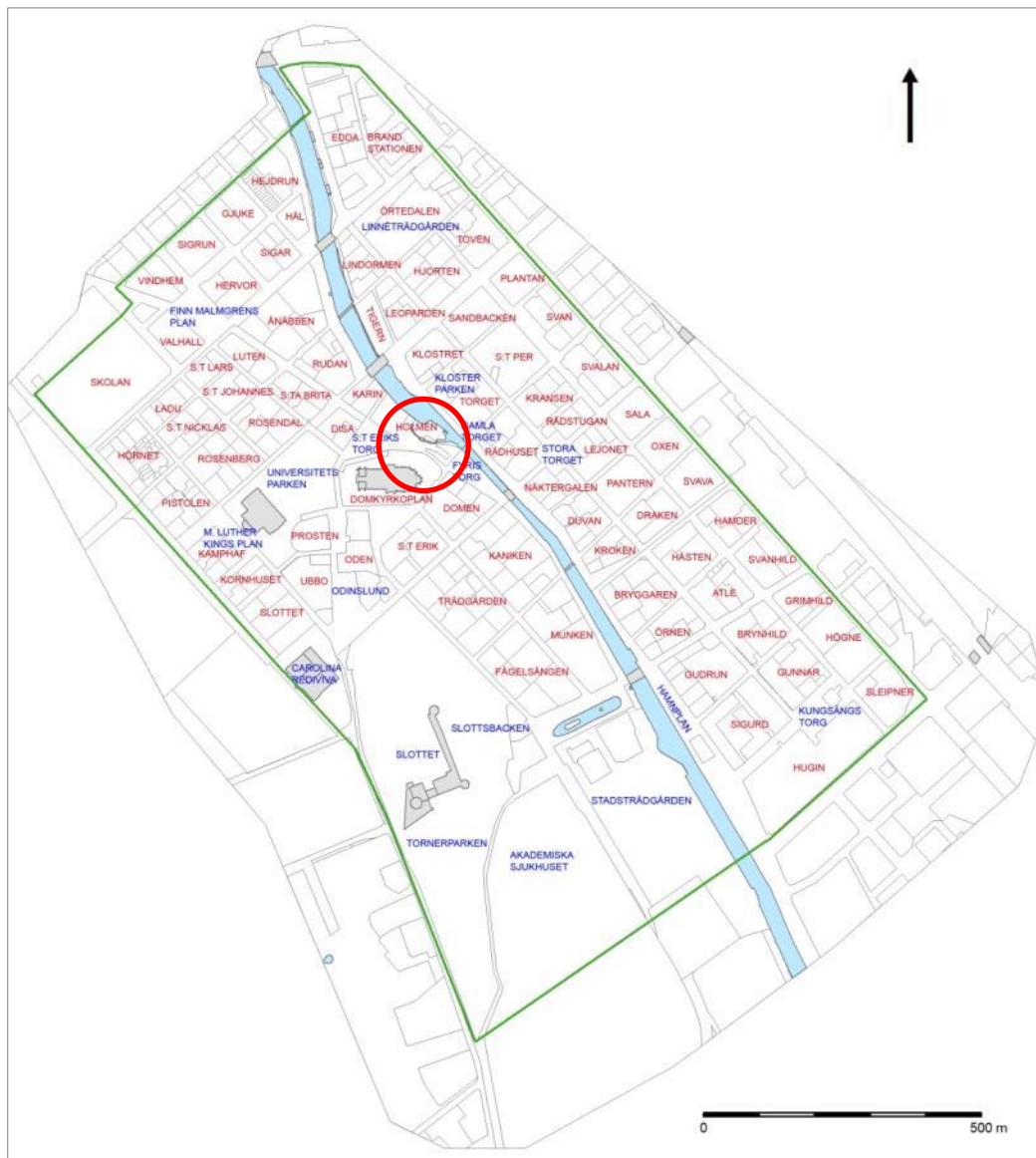
Efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län har Upplandsmuseet, avdelning Arkeologi utfört en arkeologisk schaktningsövervakning i samband med markarbeten i kvarteret Holmen i centrala Uppsala. Bakgrunden till arbetet var Uppsala Vatten och Avfall AB markarbeten i Gillbergiska genomfarten för nedläggning av ny spill- och dagvattenledning. Arbetet utfördes under april månad 2016 efter beslut av Länsstyrelsen i Uppsala län (dnr 431-1935-15).

Det arkeologiska resultatet visar på bitvis välbevarade konstruktioner och kulturlager på platsen. Här framkom tre generationer av stenläggningar. Den äldsta har åtminstone brukats perioden 1650-1750 och den yngsta härrör från tiden innan genomfarten byggdes 1935. Även rester av en äldre grundmur påträffades i den sydvästra schaktkanten, sannolikt hör den till den tidigmoderna bebyggelsen på tomt. Huvuddelen av de kulturlager som påträffades utgjordes av utfyllnadslager bestående av raseringsmaterial som sannolikt härrör från äldre bebyggelse i kvarteret. Ett primäravsatt lager fanns ovan den äldsta av stenläggningarna och innehöll två skärvor yngre rödgods.

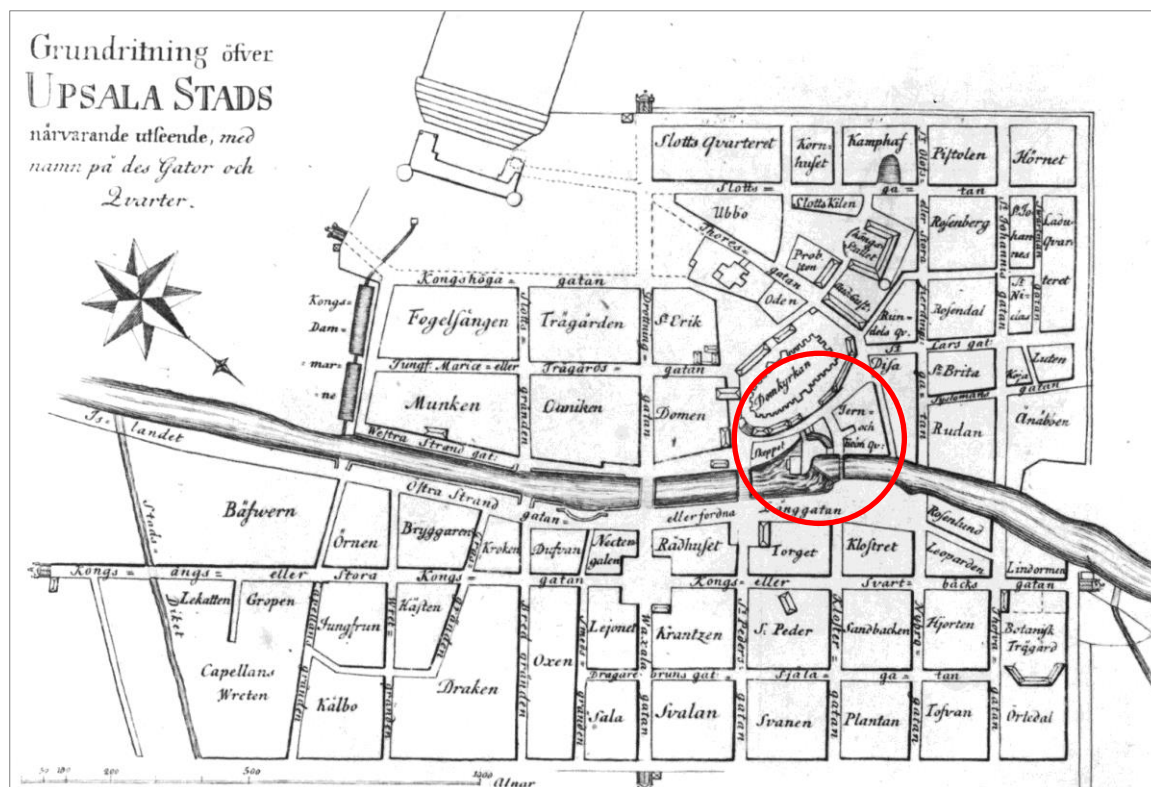
Inledning

Upplandsmuseet avdelning Arkeologi utförde under april 2016 en arkeologisk schaktningsövervakning inom fastigheten Fjärdingen 1:17 i centrala Uppsala (figur). Arbetet skedde efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län (dnr 431-1935-15, 2015-05-05). Arbetet omfattade schaktning för nedläggning av ny spill- och dagvattenledning och beställare var Uppsala Vatten och Avfall AB. Det arkeologiska fältarbetet utfördes av Emelie Sunding som även var projektansvarig. I fältarbetet deltog även praktikant Adam Hultberg.

Figur 1. Fornlämningsområdet för Uppsala stad, 88:1, med kvartersnamn. Röd cirkel anger den aktuella platsen för undersökningen.

Adolf Menschewer som på 1620-talet drev en populär krog i en källare vid nuvarande Gillbergska huset kallad *Adolfs källare*. Den södra delen av Holmen upptas hos Booman av *Papperss Macarez, G(ård)*. Från och med Riddarbielkes karta 1822 uppträder det nuvarande namnet för hela kvarteret (Wahlberg 1994).

Figur 3. J B Bussers stadskarta från 1773. Det nuvarande kvarteret Holmen är här uppdelat i två delar, Skeppet samt Jern- och Holm qv.

Figur 4. Utsnitt med kvarteret Holmen från J B Bussers huskarta, tryckt i Peringskiöld 1773, som visar Uppsala stads utseende före branden 1702. Det aktuella undersökningsområdet markerat med röd cirkel.

Den Gillbergska genomfarten tillkom 1935 (Sundqvist 1965). Arbetet med detta finns dokumenterat i samtida fotografier, likaså områdets utseende innan och efter. I samband med anläggandet av genomfarten verkar några äldre byggnader närmast ån ha rivits eller byggts om för att ge plats åt en bredare gata. Innan genomfarten byggdes utgjordes ytan nordväst om Gillbergska huset av en stenlagt innergård (figur 6).

Figur 5. Innan genomfarten byggdes var S:t Eriks gränd den enda förbindelsen mellan Fyristorg och S:t Eriks torg. I förgrunden syns S:t Eriks källa och där bakom en av de byggnader som senare revs. Foto från 1901, Alfred Dahlgren. Upplandsmuseets Bildarkiv (AD313).

Figur 6. Innergården vid Gillbergska huset innan genomfarten byggdes. Foto från 1934, Paul Sandberg. Upplandsmuseets Bildarkiv (PS02862).

Figur 7. Pågående arbete med anläggandet av genomfarten. Bilden är tagen från Fyristorg och genom Gillbergska husets portal syns byggnadsarbetare i full fart med arbetet. Foto från 1935, Paul Sandberg, Upplandsmuseets Bildarkiv (PS02609).

Figur 8. Pågående arbete på Gillbergska husets innergård. Foto från 1935, Paul Sandberg. Upplandsmuseets Bildarkiv (PS 02610).

Figur 9. De sista detaljerna ordnas inför invigningen av genomfarten. Foto från 1935, Paul Sandberg. Upplandsmuseets Bildarkiv (00372).

Tidigare undersökningar

Första gången kvarteret Holmen undersöktes arkeologiskt var 1907. Då ansvarade Knut Stjerna för undersökningarna av Studentholmen som utfördes inför bygget av Saluhallen. Detta var även den första större arkeologiska undersökningen i Uppsala stad. Det blev en mycket omfattande undersökning med en för tiden grundlig dokumentation, där relativ datering tillämpades och fasplaner upprättades. Dessvärre hann aldrig Stjerna avrapportera sitt arbete men i samband med undersökningen upprättade han två tredimensionella modeller över bebyggelselämningarna (Inv. nr UM26233) (Syse 2012).

Vid undersökningen påträffades bland annat murrester från ett stenhus som visade sig vara en byggnad uppförd på initiativ av domprost Anders And omkring år 1300. Byggnaden tjänade som domkyrkokola och byggdes ut under 1470-talet i samband med grundandet av Uppsala universitet. Byggnaden användes därefter som universitetshus fram till 1600-talet. Grundmurarna till byggnaden finns fortfarande kvar och ligger delvis under Saluhallen och delvis under dess parkering. Vid undersökningen påträffades även träkonstruktioner som tolkades som rester efter bryggor och kajer vilka daterades till 1100- och 1200-talet (Svensson 2007).

I samband med grävningen av ett värmeverksschakt 1976 längs med Gillbergsgata genomfartens norra del dokumenterades äldre grundmurar till hus E (se figur 2). Husets västra och södra grundmurar påträffades inom schaktet (figur 10 och 11). Troligtvis byggdes huset delvis om i samband med anläggandet av genomfartens.

Under 1990- och 2000-talet har Upplandsmuseet utfört ett fåtal mindre schaktningsövervakningar i kvarteret. Under 2004 schaktades längs Saluhallens nordvästra sida för nya ledningar. I den södra schaktkanten syntes då på en meters djup kulturlager. I övrigt fanns enbart uppfyllda gruslager (Qviström 2004).

Året därpå, 2005, schaktades längs Gillbergsgata husets grund för att åtgärda ett fuktproblem. Schaktet grävdes då åtta meter långt och 1,5 meter djupt. Inga äldre lämningar påverkades av ingreppet men i schaktkanten syntes vid botten av schaktet rester efter en stenlagd gårdsyta under den nuvarande vägytan (Syse 2005).

Figur 10 (t v). Värmeverksschaktet som grävdes 1976. Här påträffades äldre grundmurar till ett av husen i kv Holmen, tomt 5. Foto Lars Gezelius, Upplandsmuseet.

Figur 11 (t h). Vid husets södra hörn fanns rester efter dess äldre grundmur. Här syns byggnadens tidigare utsträckning. Foto Lars Gezelius, Upplandsmuseet.

Syfte, metod och genomförande

Under april 2016 utfördes en arkeologisk schaktningsövervakning i samband med markarbeten i Gillbergsska genomfarten i kvarteret Holmen. Orsaken till arbetet var markgrepp för ny spill- och dagvattenledning samt byte av dagvattenbrunn.

Schaktningen övervakades löpande av arkeolog. Gräv- och anläggningsarbetet utfördes av personal från Uppsala Vatten och Avfall AB. För grävarbetet användes en hjulburen stor grävmaskin. Schaktet grävdes ca 2,5-5 m brett, ca 28 m långt och grävdes ned till ett djup om ca 1,8-2,7 m. Syftet med det arkeologiska arbetet var att undersöka och dokumentera eventuellt framkomna lämningar.

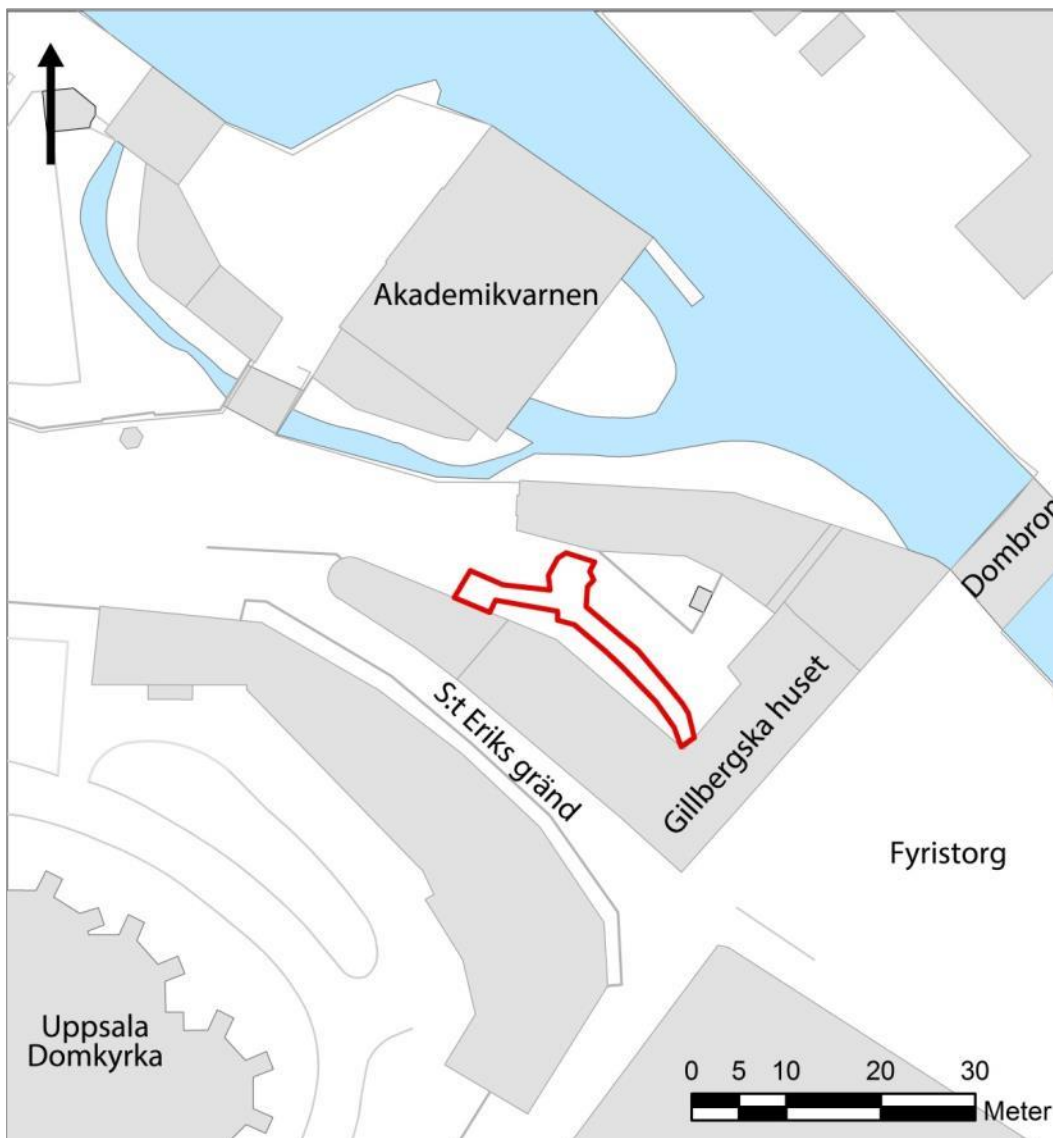
Det arkeologiska arbetet omfattade fotodokumentation och beskrivning av schakten och de påträffade lämningarna. Över schaktet upprättades en planritning.

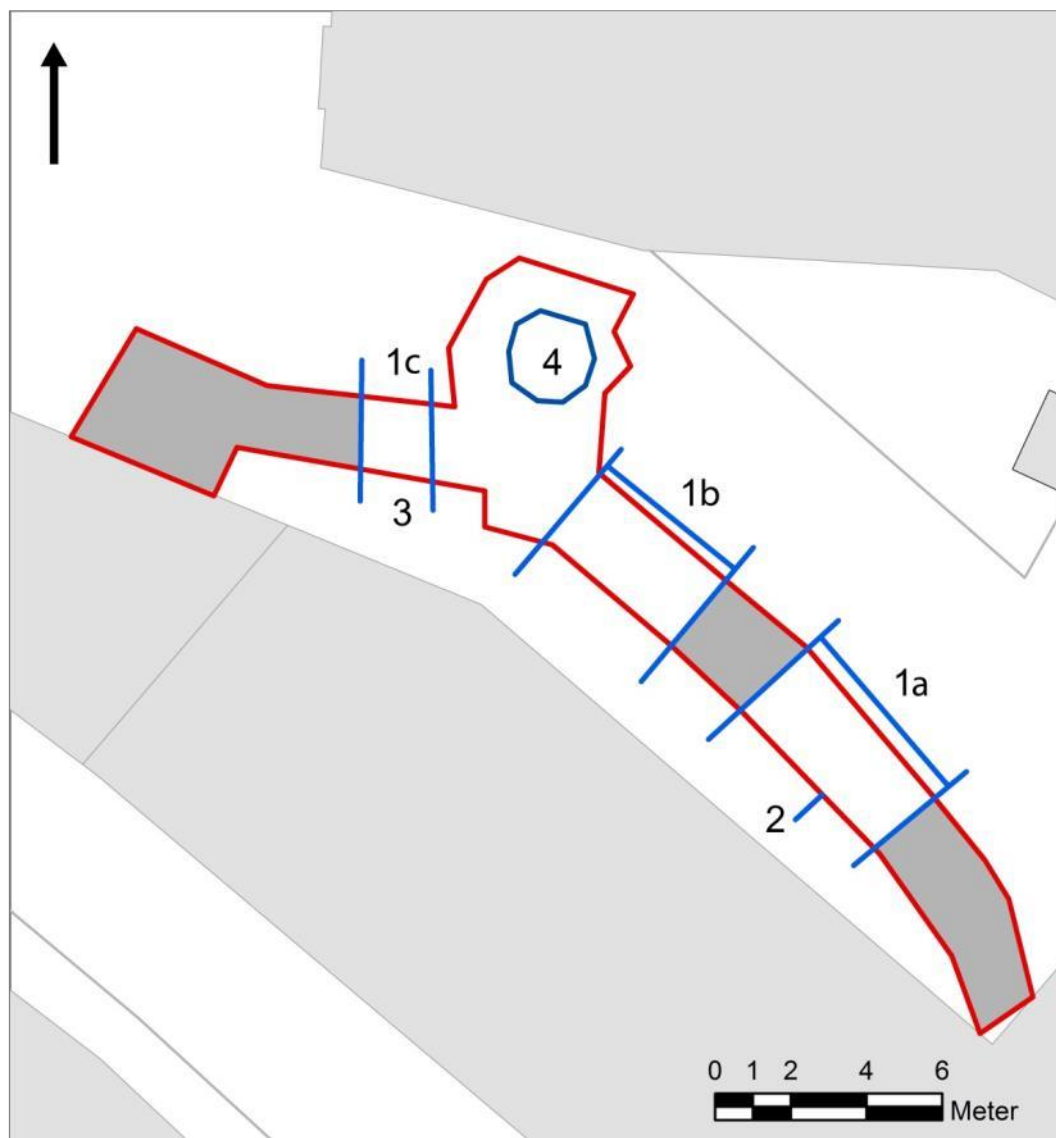
Figur 12. Översikt över 2016 års schakt taget från Gilbergsska huset. Foto mot NV.

Undersökningsresultat

Arbetet påbörjades vid passagen genom Gillbergsska huset och fortsatte mot nordväst. Längs hela schaktsträckan fanns ställvis partier med befintliga ledningar av olika slag. De första fem metrarna av schaktet var helt omgrävda ned till schaktbotten för äldre ledningar. Även partiet i nordväst var omgrävt och här påverkades inga äldre lämningar. Inom resterande del av schaktet påträffades äldre konstruktioner och kulturlager på flera nivåer. Ingen del av schaktet grävdes ned till naturlig, orörd mark.

Figur 13. Översikt över den aktuella delen av kvarteret Holmen med schaktet markerat i rött. Skala 1:800.

Figur 14. Översikt för schaktet med utbredningen för de påträffade konstruktionsresterna markerat med blå streck, numrerade 1-4. Stenläggningen 1 påträffades i tre delar av schaktet. De grå partierna representerar störda partier. Skala 1:200.

Lagerföljden var i stort sett densamma i hela schaktet. Överst fanns asfalt, därunder fanns ett tjockt lager med betong. Sannolikt är detta den vägbeläggning som användes då genomfarten byggdes 1935. Sammanlagt var vägbeläggningarna 0,4 m tjocka. Under betongen fanns ett 0,25-0,3 m tjockt utfyllnadslager bestående av sand, grus, tegelbrockor, tegelkross och bitar av vitglaserat kakel. Under utfyllnadslagret fanns längs tre partier rester efter den stenlagda gårdsytan som föregått genomfarten (figur 14, 1a-c). Denna finns med på fotografier från 1930-talet (figur 6). Under stenläggningen 1 fanns ett sättsandslager till denna vilket var ca 0,2 m tjockt. Under sättsanden fanns i hela schaktet påförda fyllnadsmassor ned till schaktbotten bestående av tegelstenar, sand, grus och natursten. Massorna var väldigt lösa och kaotiska i sammansättningen. Tunna linser av mörkare, homogenera material så som sand och grus förekom i schaktväggarna, dock sannolikt bara en del av utfyllnaden.

I schaktet påträffades längs fyra partier rester efter äldre konstruktioner på olika nivåer (figur 14).

1. Stenläggning.

Längs tre partier av schaktet påträffades rester efter den stenläggning som föregått genomfarten (figur 14, 1a-c). Stenläggningen bestod av rundade naturstenar, 0,1 m stora, och rektangulära block, 0,35 m stora. Det gick att följa stenläggningen i schaktkanten och det syntes tydligt att marken tidigare sluttat nedåt mot nordväst. Längs sträckan 1a låg stenarna ca 0,65 m under nuvarande mark. Längre mot nordväst, 1b, låg stenarna ca 1 m under mark och vid 1c ca 1,3 m under mark. Vid 1c fanns även en rännadal i sten. Rännaldsdelarna var ca 0,4x0,2 m stora och de övriga stenarna var ca 0,05-0,2 m stora.

Stenläggningen låg i ett 0,2 m tjockt sättsandslager. Stenläggningen kan identifieras på äldre fotografier tagna innan genomfarten byggdes (figur 6).

Figur 15. Stenläggningen 1a som legat på Gillbergska husets innergård fram till anläggandet av genomfarten 1935. Jämför med figur 6. Foto mot SÖ.

Figur 16. Stenläggningen 1b. Samma stenläggning påträffades i tre delar av schaktet och det syntes tydligt att den sluttat nedåt mot nordväst. Detta parti låg ca 1 m under mark. Foto mot S.

Figur 17. Stenläggningen 1c. Denna del av stenläggningen hade en rännadal i sten och låg ca 1,3 m under mark. Foto mot S.

2. Stenar.

I schaktets syvästra kant påträffades direkt under betongen flera större grovt tillhuggna stenblock (figur 14 och 18). Dessa låg ned till schaktets botten och några av dessa grävdes upp med maskin. Stenarna var ca 0,6-0,8 m stora. Inga rester av murbruk syntes på stenarna. På grund av rasrisk kunde inte de kvarvarande stenblocken rensas fram ordenligt. Inga stenar syntes i den nordöstra schaktkanten. Stenblocken kan de vara en del av en äldre grundmur till en byggnad.

Figur 18. I den sydvästra schaktkanten fanns större, grovt tillhuggna, stenblock. Blocken kan utgöra resterna av en äldre grundmur. Foto mot SV.

3. Stenläggning.

I samma del av schaktet som stenläggning 1c, påträffades resterna av en äldre stenläggning ca 1,5 m under mark (figur 14). Denna var endast fragmentariskt bevarad och stenarna låg glest och något löst (figur 19). Mellan denna och den yngre låg ett grusblandat sandlager. Då stenläggning 3 var i dåligt skick tyder det på att den delvis plockats bort, möjligen inför anläggandet av stenläggning 1.

Figur 19. Stenläggningen 3 var endast fragmentariskt bevarad och påträffades under stenläggningen 1c. Stenläggningen 3 låg ca 1,5 m under mark. Foto mot Ö. Adam Hultberg.

4. Stenläggning.

I schaktets norra del, där det grävdes för anslutning till befintlig brunn, påträffades ytterligare en stenläggning (figur 14). I denna del påträffades flera ledningar av olika slag; dagvatten, avlopp, el och vatten. Även i denna del bestod merparten av materialet av utfyllnadsmassor. De djupaste ledningarna låg ca 2,6 m under mark. På ett djup av 2,7 m fanns den till synes orörda stenläggningen bestående av rundade naturstenar (figur 20). Dessa var ca 0,08-0,25 m stora. En rad med större stenar låg vid den östra schaktkanten, resterande stenar var mindre. Inga begränsningar på stenläggningen framkom inom schaktet. Ovan denna låg ett tunt, svart, organiskt sandlager med inslag av kol och träflisor. Lagret var påtagligt kompakt och nedtryckt mellan stenarna. Sannolikt representerar detta lager en brukningsfas för stenläggningen. Endast ett fåtal fynd gjordes i lagret, två skärvor yngre rödgods, ett benfragment samt två spikar. Ovan brukningslagret låg endast de påförda massorna och en av avloppsledningarna låg i princip direkt ovan stenläggningen. Skärvorna av yngre rödgods kan dateras till 1600- och 1700-tal. Om stenläggningen är del av en gata eller en gårdsplan gick inte att avgöra.

Figur 20. Stenläggningen 4 påträffades ca 2,7 m under nuvarande marknivå. I denna del av schaktet fanns flertalet ledningar nedgrävda, de nedersta ledningarna låg ca 2,6 m under mark. Stenläggningen verkade vara orörd. Ovan denna fanns ett tunt kulturlager som sannolikt representerar en brukningsfas. Foto mot N.

Figur 21. Översikt av den del av schaktet där stenläggningen 4 påträffades. I schaktets botten syns stenläggningen och i schaktkanten syns de tjocka utfyllnadslager som fanns i stora delar av schaktet. Foto mot NNV.

Fynd

Vid den aktuella undersökningen påträffades endast ett fåtal fynd. Ovan stenläggning 4 fanns ett tunt, organiskt, kulturlager som tolkas som ett brukningslager. I detta lager hittades två skärvor yngre rödgods, ett benfragment samt två spikar. De yngre rödgodsskärvorna togs tillvara då dessa kan ge en någorlunda datering till kulturlagret. Båda skärvorna är sannolikt tidigmoderna och kan preliminärt dateras till perioden 1650-1750. Benbiten och spikarna togs ej tillvara.

Fn r	Material	Datering	Sakord	Undertyp	Vikt g.	Ant. Frag.	Beskrivning
1	Keramik	1650-1750	Kärl	YRG	31,9	1	Skärva av yngre rödgods. Botten samt bukdel. Oglaserad insida. Rester av glasyr under botten samt på utsidan av buken. Ljust gods. Buken något svedd.
2	Keramik	1650-1750	Kärl	YRG	7,0	1	Skärva av yngre rödgods. Brättet. Oglaserat, ljust gods. Eventuellt rester av glasyr. Utsidan något svedd.

Figur 22. Fyndtabell.

Figur 23 och 24. Insida och utsida av F1, buk- och bottenbit av yngre rödgodskärl.

Figur 25 och 26. Insida och utsida av F2, brätte från yngre rödgodskärl.

Slutord

Stora delar av det aktuella schaktet utgjordes av omrörda massor med flertalet nedgrävda ledningar av olika slag. I schaktet påträffades både äldre konstruktioner och kulturlager. De lager som fanns inom schaktet utgjordes i huvudsak av påförda utfyllnadslager bestående av främst raseringsmaterial. Sannolikt härrör raseringsmaterialet från rivna byggnader inom kvarteret.

Stenläggningen 1 påträffades i tre delar av schaktet, 1a-1c. Denna stenläggning kan genom äldre fotografier identifieras som den yngsta del av Gillbergiska innergården. På fotografier från 1934, tiden precis innan Gillbergiska genomfarten byggdes, finns stenläggningen med (figur 6). De tre partierna av stenläggningen låg på olika djup och det syntes även i schaktkanten efter att den tagits bort, att den sluttade nedåt åt nordväst.

Stenarna 2 fanns i den sydvästra schaktkanten och tolkas vara rester av en äldre grundmur. En datering av muren gick dock inte att göra, möjligen kan de höra till den tidigmoderna bebyggelsen i kvarteret.

Stenläggningen 3 var endast fragmentariskt bevarad och påträffades under stenläggningen 1c. Sannolikt representerar den en äldre nivå av innergården.

Stenläggningen 4 påträffades ca 2,7 m under nuvarande marknivå, under tjocka utfyllnadslager. De ovanliggande lagren var samtliga omrörda och störda av moderna ledningsschakt. De fynd av yngre rödgods som gjordes i brukninglagret ovan stenarna kan preliminärt dateras till perioden 1650-1750. Sannolikt har stenläggningen varit i bruk under 1600- och 1700-talet, men kan vara anlagd tidigare, och representerar en äldre marknivå. Om stenläggningen varit del av en gata eller en gårdsplan gick inte att avgöra inom det begränsade schaktet. Om man studerar Bussers huskarta som visar stadens utseende innan branden 1702 (figur 4) verkar det aktuella området ha utgjorts av en innergård också vid sekelskiftet 1700. Djupet för stenläggningen samt de ovanliggande utfyllnadslagren visar i vilken grad området faktiskt fyllts ut, sannolikt under 1800-talet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det inom området finns äldre bevarade lämningar, i form av både kulturlager och konstruktioner, med hög kunskapspotential.

Administrativa uppgifter

Plats: Fjärdingen 1:17, Uppsala stad, Uppsala socken, Uppsala kommun, Uppsala län.

Fornlämningstyp: Stadslager.

Undersökningstyp: Arkeologisk schaktningsövervakning.

Orsak till undersökning: Markarbeten för av ny spill- och dagvattenledning.

Uppdragsgivare: Uppsala Vatten och Avfall AB.

Fältarbetsperiod: 11-14 april 2016.

Upplandsmuseets projektledare: Emelie Sunding.

Upplandsmuseets diarienummer: Ar-417-2015.

Upplandsmuseets projektnummer: 8507.

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-1935-15, 2015-05-05.

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: Förvaras i Upplandsmuseets magasin i väntan på fyndfördelning.

Referenser

- Busser, J B. 1773. Utkast till beskrifning om Upsala. Faksimilutgåva 1979. Uppsala.
- Qviström, L. 2004. Angående ledningsschakt vid Saluhallen, raä 88, Uppsala stad, Kv Holmen (lst dnr 431-1195-04). Skrivelse. Upplandsmuseet. Uppsala.
- Sundqvist, N. m.fl. 1965. *Stadsbildens framtid – Om konstnärligt och historiskt värdefull bebyggelse i Uppsala*. Uppsala.
- Svensson, U. 2007. Nytt ljus över Studentholmen i Uppsala: medeltidsfynd från Knut Stjernas sista utgrävning. I: *Fornvännen 2007:4*.
- Syse, B. 2005. *Angående schaktningsarbeten inom område med fast fornlämning, kv Holmen, Firistorg 2-4, Uppsala stad och kommun (lst dnr 431-512-05)*. Upplandsmuseets. Arkivrapport.
- Syse, Bent (manus) med bidrag av Anna Ölund och Joakim Kjellberg. *StadsGIS 1 Uppsala. Förstudie av arkeologiska undersökningar inom fornlämningsområdet för Uppsala äldre stadsbebyggelse*. Upplandsmuseet.
- Wahlberg, M. 1994. *Uppsalas gatunamn*. Uppsala stads historia IX:1. Uppsala.

